Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
فصلنامه‌ی علمی فضای جغرافیایی

سال بیستم، شماره‌ی ۷۲
زمستان ۱۳۹۹، صفحات ۳۷-۱۹

حسن عاطفی[۱]
ابراهیم رومینا[۲]
ریباز قربانی نژاد[۳]

الگوی نظری توسعه فضایی در مناطق مرزی تلفیقی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۱/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۲۶

چکیده

مرزهای مشترک بین کشورها به‌عنوان فرصت‌های مختلف تعاملی در ارتباط با کنش‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی هستند و در گسترش تعاملات تجارت ایجاد اشتغال، ثبات، امنیت، رفاه و توسعه اقتصادی بین دستگاه‌های سیاسی تاثیرگذارند. مرزها انواع مختلفی دارند: مرزهای خشکی، دریایی و یا تلفیقی. مناطق مرزی تلفیقی، مناطقی هستند که از کرانه‌های آبی، پس‌کرانه‌های جلگه‌ای و همچنین مناطق کوهستانی و جنگلی برخوردارند. این مناطق می‌تواند بیش‌ترین منافع را برای کشورهای دارنده آن داشته باشد. وجود منطقه مرزی با چنین ویژگی‌های طبیعی و محیطی دارای اوان‌ها و قابلیت‌هایی نظیر گمرک، پایانه و بازارچه مرزی، خط راه‌آهن ریلی قابلیت ایجاد بندر جهت حمل‌ونقل دریایی، توسعه توریسم ساحلی، بهره‌برداری زراعی، باغی، دامداری و همچنین توریسم کوهستانی و جنگلی باشد. تحقیق حاضر با بررسی الگوی نظری توسعه فضا در مناطق مرزی تلفیقی پرداخته است. از این‌رو پژوهشی نظری است که با اتکا بر مطالعات کتابخانه‌ای و سپس استخراج دیدگاه متخصصان مربوطه به روش پرسشنامه بسته موارد و داده‌های مورد نظر را استخراج و تحلیل کرده است. در بخش کتابخانه‌ای از منابعی مانند کتاب‌ها، مجله‌ها، مقاله‌ها و

۱- واحد علوم وتحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
*۲- گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. (نویسنده مسئول). E-mail: e.roumina@modares.ac.ir
۳- گروه جغرافیای جغرافیای سیاسی، واحد علوم وتحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

پژوهش‌های انجام شده در خصوص برنامه‌ریزی‌های توسعه منطقه‌ای و مرزی استفاده شده و داده‌های به‌دست آمده از مطالعات کتابخانه‌ای از طریق تکمیل پرسشنامه توسط کارشناسان و نخبگان در زمینه پتانسیل‌های مناطق مرزی تلفیقی مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد مناطق تلفیقی طبیعت پایه ساحلی با پس‌کرانه‌های جلگه‌ای و کوهستانی که هر کدام دارای پتانسیل‌های ویژه هستند می‌تواند در توسعه منطقه‌ای و همچنین ملی تاثیرگذار باشد. چنین مناطقی به دلیل تنوع فضایی از پتانسیل‌های متنوعی در امر توسعه برخوردارند و در صورت گسترش تعاملات فراملی از تنوع کارکردی در زمینه اقتصاد برخوردار خواهند شد.

کلید واژه‌ها: استراتژی توسعه، مناطق مرزی تلفیقی، دریا، فضای جلگه‌ای و دشتی، ارتفاعات.

مقدمه

مناطق مرزی به دلیل مجاورت با کشورهای خارجی و شرایط جغرافیایی و سیاسی حاکم بر آن‌ها ویژگی‌های خاص خود را دارند و جزء لاینفک آن‌ها به‌شمار می‌روند و تأثیرات مستقیمی بر روند توسعه این مناطق دارد. چنانچه این ویژگی‌های مورد توجه قرار نگیرد تأثیراتی منفی بر روند توسعه و امنیت مناطق می‌گذارد و به‌عنوان تهدیدی در برابر توسعه عمل خواهد کرد (Andalib, 2016: 224) امروزه با جهانی شدن اقتصاد و توسعه فناوری ارتباطات، دریاها جالب‌ترین حوزه رقابت‌های ژئوپلیتیکی قرار گرفته (Azami & Mousavi Zare, 2016: 1) و مناطق ساحلی بستر فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی به‌شمار می‌روند (Saeedi et al., 2013: 2) که بیش از ۹۰ درصد حجم تجارت جهانی از طریق دریا صورت می‌گیرد. از طرف دیگر وضعیت مناسب اقلیمی هر منطقه موقعیت مطلوبی جهت رشد و توسعه بخش‌های گردشگری فراهم کرده است. از سویی، بررسی و شناسایی پتانسیل‌های گردشگری به‌عنوان یکی از منابع مهم اقتصادی در ایجاد اشتغال، درآمد و کاهش فقر در سطح محلی و ملی می‌تواند رهیافتی مؤثر در توسعه اقتصاد و مناطق دارای این استعداد باشد. یافتن توانایی‌ها و میزان ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های هر منطقه برای رشد و توسعه از هدف‌های مطالعات و برنامه‌ریزی منطقه‌ای می‌باشد. (Erkan, 2000: 63). در ترسیم الگوی توسعه فضایی برای مناطق مرزی، محورهایی چون پایداری اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، امنیتی و زیست‌محیطی نقش اساسی دارند؛ بنابراین با توجه به مطالب بالا در این تحقیق، با مدنظر قرار دادن شاخص‌ها و محورهای توسعه، شناسایی متغیرهای مستقل و وابسته، ارتباط متغیرها و همچنین تطبیق آن‌ها الگویی برای مدیریت راهبردی مناطق مرزی با ویژگی‌های مذکور ترسیم کند. با توجه به ویژگی‌های خاص این مناطق که هم مرزی هستند و هم از موقعیت ساحلی و اقلیم مناسب به دلیل وجود ارتفاعات و جلگه برخوردار می‌باشند این سوال مطرح می‌شود چه نوع الگویی جهت توسعه همه جانبه و مدیریت راهبردی این مناطق مناسب می‌باشد؟

به نظر می‌رسد الگوی بهینه توسعه در مناطق مرزی که دارای تنوع محیطی هستند، الگوی تلفیقی است که در آن هر یک از محیط‌های مورد نظر بر مبنای کارکرد ذاتی و نیز پتانسیل‌های موجود، در توسعه منطقه سهیم خواهند شد.

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

پیشینه پژوهش

با مروری بر ادبیات نظری و کاربردی در زمینه توسعه مناطق مرزی نشان می‌دهد که الگوهای نظری توسعه مناطق مرزی متعددی در قالب رویکردهای متفاوت در مورد توسعه مناطق، به‌ویژه مناطق مرزی مورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفته‌اند که هر کدام از این رویکردها و الگوها نقاط قوت و ضعف‌هایی دارند که می‌توان در ترسیم الگوی توسعه فضایی مناطق مرزی از آن‌ها استفاده کرد. ولی تمامی این الگوها و نظریات برای مناطق مرزی که از ویژگی‌های تلفیقی برخوردار باشند (مناطق تلفیقی طبیعت پایه ساحلی با پس‌کرانه‌های جلگه‌ای و کوهستانی) بررسی نشده است؛ و به تمامی ابعاد توسعه در این رویکردها و نظریه‌ها در مناطق مرزی که از این ویژگی‌ها برخوردار باشند پرداخته نشده است. این مسائل مهم‌ترین تفاوت‌هایی هستند که تحقیق فعلی با پژوهش‌های قبلی دارد. در جدول (۱) به بررسی و همچنین انتقاد از این نظریات و دیدگاه‌ها که مربوط به توسعه مناطق مرزی می‌باشد پرداخته شده است.

جدول ۱- بررسی نظریات توسعه منطقه‌ای و مرزی و نقدی بر آن‌ها با تأکید بر یک منطقه مرزی با ویژگی‌های خاص

Table1- Review and critique of regional and border development theories with emphasis on a border region with features

نظریه	۱- **نظریه مکان مرکزی[4] والتر کریستالر**: تئوری مکان مرکزی را در سال ۱۹۳۳ بر مبنای حوزه نفوذ و تعیین سلسله‌مراتب شهری و توجه به فعالیت‌های بخش سوم به‌ویژه خدمات قرار داده است (Farid,1992:510). در نظریه کریستالر، مناطق مرزی موارد ویژه‌ای قلمداد می‌شوند، زیرا این مناطق در کناره‌های کشور به‌صورت منفرد و منزوی به لحاظ اقتصادی و فضایی قرار گرفته‌اند. (Sermak, 2007: 113).
نقد نظریه	برخلاف نظریه والتر کریستالر سلسله‌مراتب کانون‌های ناحیه‌ای با آن نظمی که وی معتقد است به‌وجود نمی‌آید بلکه عوامل و شرایط دیگری مثل مسیرهای حمل‌ونقل، عامل طبیعی که در راس آن‌ها آب‌وهوا، خاک، شکل زمین، طبیعت ناهمواری‌ها (به‌خصوص با توجه به ویژگی‌های منطقه مرزی مورد نظر).
نظریه	۲- **نظریه قطب رشد[5]**: این نظریه که ابتدا توسط «فرانسواپرو» مطرح شد، عمدتاً با صنعت سروکار دارد. وی معتقد بود که جوهر و اصل توسعه صنعتی به یک‌باره و در همه جا ظاهر نخواهد شد، بلکه ابتدا در کانون‌هایی با شدت‌هایی مختلف ظاهر شده و از طریق مسیرهایی در نقاط معیّنی آغاز و پخش می‌شود، این کانون را وی قطب رشد خواند (Ejlali,1992: 32).
نقد نظریه	هر چند که این نظریه به‌طور عینی از جذابیت و در مجموع تصاویر جالبی از رشد منطقه‌ای ارائه می‌دهد، اما واقعیت این است که نه اساس تئوریکی قوی دارد و نه بنیاد تجربی و عملی محکم، اگر بخواهیم از این نظریه به‌عنوان استراتژی توسعه استفاده کنیم با مشکلات زیادی مواجه خواهیم بود: این نظریه برای تمهیدات اجتماعی و توسعه روستایی راهکاری ارائه نمی‌دهد.
نظریه	۳- **تئوری مرکز پیرامون[6]**: فرید من معتقد بود که در هر مرحله از توسعه‌ی اقتصادی که در یک کشور وجود دارد، متناسب با آن ساختار اقتصاد فضایی نیز شکل می‌گیرد. منظور از اقتصاد فضایی، الگوی جغرافیایی و یا ساختار فضایی توسعه است. برای شکل‌گیری چنین ساختار فضایی، استفاده از منابع محلی و تمرکز فعالیت‌های اقتصادی قدم اولیه به‌حساب می‌آید؛ بنابراین عوامل تولید تنها در مکان‌های محدودی کنار هم متمرکز می‌شوند. لذا این مناطق، اولین سلسله‌مراتب نظام سکونت‌گاهی را شکل می‌دهند. (Copus, 2001: 548).
نقد نظریه	علیرغم نکات مثبت بسیار زیاد این نظریه باید توجه داشت که این نظریه مثل بسیاری دیگر از نظریه‌هایی که در مورد برنامه‌ریزی منطقه‌ای رایج بوده و هم اکنون مورد تردید قرار گرفته‌اند بیش از حد به جنبه خارجی و شهری تولید منطقه‌ای بها می‌دهد. واقعیت این است که اگر چه عامل محرک تغییر پیرامون از مرکز می‌آید و تقابل و تضاد میان این دو انگیزه توسعه در پیرامون به‌وجود می‌آورد اما بدون تغییر ساختاری در پیرامون این بخش از اقتصاد حتی توان گرفتن و واکنش نشان دادن به تحریکات خارجی را نخواهد داشت.

4- He Central Places Theory
5- He Growth Pole theory
6-The Periphery- Core Theory (John Freedman)

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

ادامه جدول ۱- بررسی نظریات توسعه منطقه‌ای و مرزی و نقدی بر آن‌ها با تأکید بر یک منطقه مرزی با ویژگی‌های خاص

Continue Table 1- Review and critique of regional and border development theories with emphasis on a border region with features

نظریه	**٤- دیدگاه‌های نظری هانسن**[7]: هانسن در مطالعات خود با اشاره به ویژگی‌های مثبت و منفی مناطق مرزی آن‌ها را دسته‌بندی کرد. ویژگی‌های مثبت مناطق مرزی از دیدگاه هانسن عبارت است از: ۱- توسعه فعالیت‌های تجاری و فرهنگی در مناطق مرزی، به دلیل شعاع نفوذی که در کشورهای مجاور پیدا می‌کند، بیش‌تر از مناطق مرکزی است و این پدیده می‌تواند در فرآیند توسعه مناطق مرزی و کل کشور به‌کار گرفته شود.۲- سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی نسبت به مناطق داخلی به دلیل فرار از مالیات یا معافیت مالیاتی سود بیش‌تری به‌دست می‌دهد (با استناد به نظریه لوش) (Hansen,1978: 254 and Andalib, 2000: 45).
نقد نظریه	این نظریه به ویژگی‌های مثبت و منفی مناطق مرزی در آمایش این مناطق می‌پردازد ولی بر اساس مطالعات نظری و تجربی در کشورهایی مانند ایران که تنوع و پیچیدگی در مناطق مرزی دارند عدم تعادل منطقه‌ای میان مناطق مرزی و مناطق مرکزی بسیار آشکار است.
نظریه	**۵- نظریه سیستمی توسعه‌ی منطقه‌ای هیلهورست**[8]: هیلهورست با توجه به اهمیت راهبردهای توسعه‌ی فضایی در از بین بردن دوگانگی‌های درون منطقه‌ای، میان منطقه‌ای و بخشی، نحوه‌ی تدوین استراتژی‌های توسعه‌ی منطقه‌ای را مورد بحث و تجزیه‌وتحلیل قرار داده است. وی چهار استراتژی را به شرح زیر پیشنهاد می‌کند: استراتژی انسجام متمرکز، استراتژی انسجام پراکنده، استراتژی گسترش متمرکز، استراتژی گسترش پراکنده (Hilhorst,1991: 64).
نقد نظریه	از آنجا که ساختار فضایی هر منطقه و میزان تعادل نظام شهری آن بازتاب کالبدی ساختارهای اقتصادی، اجتماعی منطقه است، مدل‌های رایج آکادمیک، مانند رتبه، اندازه، آنتروپی، هرفیندال و ... علیرغم ارزش‌های کمیت‌پذیری و سادگی، فاقد کفایت لازم‌اند.
نظریه	**٦- نظریه‌ی توسعه‌ی منطقه‌ای میسرا**[9]: میسرا معتقد است هدف تمام فرایندهای توسعه و به‌خصوص توسعه‌ی منطقه‌ای رفاه انسان است. نابرابری‌های منطقه‌ای و فردی نشانه‌های چیزی بسیار ریشه‌دارتر و اساسی‌تر هستند و سیاست‌های متداول توسعه شناسایی این مسائل بنیادی را جدی نمی‌گیرند. توسعه‌ی منطقه‌ای سه هدف را دنبال می‌کند: تولیدی، اجتماعی و زیست‌شناختی (Mabokunj & Misra,1989: 55).
نقد نظریه	انتقادی که از این نظریه می‌توان کرد این است که میسرا ساخت اجتماعی موجود در مناطق کشورهای در حال توسعه را باز دارنده توسعه واقعی می‌داند و معتقد است که منافع حاصل از افزایش سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی در این نواحی لزوماً به آن‌ها که بیش‌ترین نیاز را دارند نمی‌رسد (به‌ویژه در مناطق مرزی) و این سرمایه‌گذاری‌ها به عمیق‌تر شدن شکاف بین فقرا و ثروتمندان منجر می‌شود.
نظریه	**۷- تئوری استراتژی رشد متوازن و نامتوازن:** این دو نظریه در شرایطی مطرح شده‌اند؛ که قدرت در دست دولت بود و اغلب بر این باور بودند که توسعه تنها توسط دولت امکان‌پذیر است. به همین دلیل (تاکید بر نقش دولت) از دهه‌ی ۱۹۸۰ به بعد دو نظریه‌ی رشد متوازن و نامتوازن به چالش کشیده شد (Mousavi Jahromi, 2010: 122).
نقد نظریه	در این دو نظریه به‌ویژه نظریه رشد متوازن با توجه به عقیده اکثر منتقدین مشکل کمبود سرمایه کشورهای در حال توسعه، توسعه اقتصادی مبتنی بر رشد متوازن که نیازمند سرمایه‌گذاری‌های وسیع و در همه بخش‌های اقتصاد است به سرانجام نمی‌رسد.
نظریه	**۸- استراتژی توسعه منطقه‌ای (RDS)**[10]: یک سند بالادستی کلیدی برنامه‌ریزی است که این رویکرد یک هماهنگی جامع بین تمامی برنامه‌های شهری و منطقه‌ای و الگوهای توسعه در راستای توسعه بلندمدت ایجاد می‌کند.RDS سیاست‌های کلان را برای نهاده‌ای متولی توسعه منطقه‌ای ارائه می‌نماید. هم‌چنین نقش یک بازوی کمکی برای حکومت‌های منطقه‌ای جهت جذب سرمایه‌گذاری خارجی، استفاده از توان‌های زیر مناطق[11] و یکپارچه‌سازی اقدامات منطقه‌ای را ایفا می‌نماید. (Muhammadi, 2013: 3).

7- Niles Hansen
8- Regional Development System Theory -Hilhorst
9- Regional Development Theory- R.P.Misra
10- Regional Development Strategy
11- Sustainable Development

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

ادامه جدول ۱- بررسی نظریات توسعه منطقه‌ای و مرزی و نقدی بر آن‌ها با تأکید بر یک منطقه مرزی با ویژگی‌های خاص

Continue Table 1- Review and critique of regional and border development theories with emphasis on a border region with features

نقد نظریه	این الگوی استراتژی نسبت به الگوهای دیگر کامل‌تر است و با توجه ماهیت بنیان RDS که بر تمرکززدایی تصمیم‌گیری، مشارکت اجتماع محلی، کیفیت زندگی، حمایت قوی از رشد پایدار، گسترش ارتباطات به‌منظور پشتیبانی شهرها، روستاها و جوامع روستایی برای شکوفا ساختن پتانسیل آن‌ها، بالا بردن جریان نقل و انتقالات مردم، به‌عنوان یک الگوی مناسب مورد بهره‌برداری قرار گیرد.
نظریه	**۹- نظریه زیست منطقه و توسعه پایدار (منطقه‌گرایی زیستی):** در این نظریه مفاهیمی از قبیل توسعه پایدار، توسعه درون‌زا و توسعه با لحاظ مسائل زیست‌محیطی مورد توجه قرار می‌گیرد. در سال‌های اخیر پژوهشگران و برنامه‌ریزان منطقه‌ای به‌ویژه کسانی که در سطوح ملی کارکرده‌اند به این نتیجه رسیده‌اند که نگرش و حرکت برنامه‌ریزی منطقه‌ای باید حرکتی از پایین به بالا باشد. (Matov,1997: 50).
نقد نظریه	توسعه یک پدیده چندبعدی است و در ترسیم استراتژی و الگوی نظری توسعه به‌ویژه توسعه پایدار محورهایی چون پایداری اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، زیست‌محیطی و حتی امنیتی نقش اساسی دارند. پس در تدوین استراتژی توسعه منطقه‌ای، منطقه‌گرایی زیستی می‌تواند به‌عنوان یکی از عوامل توسعه پایدار باشد با این‌که شکل‌گیری حیات اجتماعی و فرهنگی تحت تأثیر این عامل مهم از توسعه است.

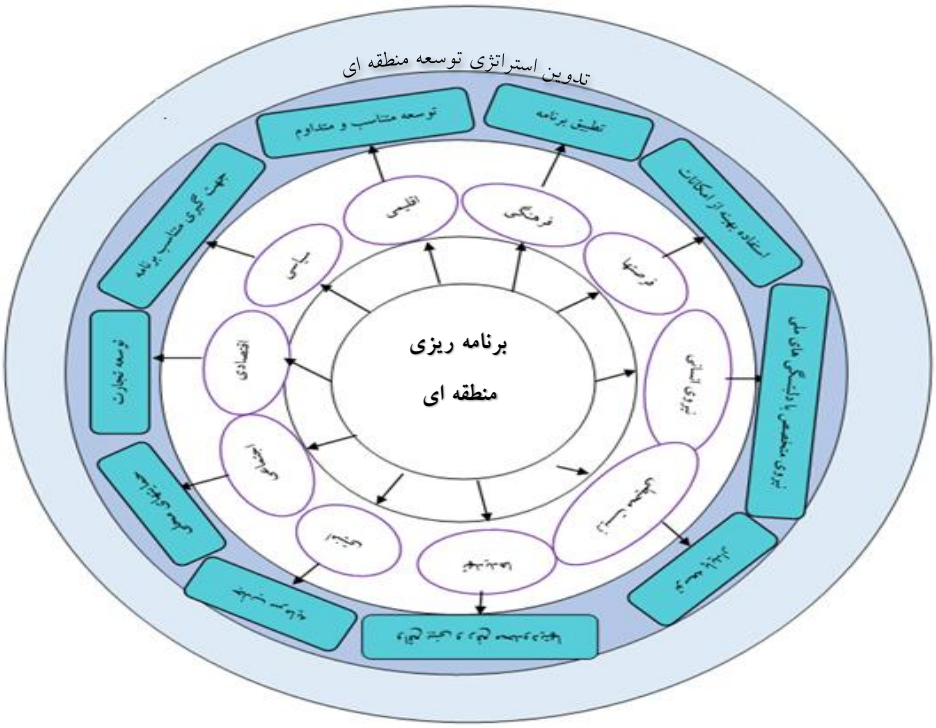

شکل ۱: مدل بیان‌کننده نقش برنامه‌ریزی منطقه‌ای در تدوین استراتژی توسعه منطقه‌ای

Figure 1: A model expressing the role of regional planning in formulating a regional development strategy

مواد و روش‌ها

با توجه به ماهیت موضوع و ویژگی‌های محیطی و موقعیتی برای یک منطقه در جهان و حتی در ایران متصور می‌باشد که منطقه مورد نظر می‌تواند مرزی، دسترسی به دریا (مرز آبی) و از شرایط اقلیمی مناسب جلگه‌ای و کوهستانی

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

برخوردار باشد. رویکرد حاکم برای تحقیق حاضر، توصیفی–تحلیلی است و به روش کتابخانه‌ای انجام می‌پذیرد. بانک‌های اطلاعاتی، رسانه‌های دیداری و شنیداری، مطبوعات، کتب علمی و تخصصی، فصلنامه‌ها، پایان‌نامه‌ها، رساله‌های تخصصی و بهره‌گیری از پرسشنامه (استخراج دیدگاه متخصصان مربوطه) از مهم‌ترین ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق می‌باشند. در نهایت هدف اصلی این تحقیق، بررسی و طراحی الگوی توسعه فضایی برای مناطق مرزی با زیرساخت‌های تلفیقی طبیعت پایه ساحلی با پس‌کرانه‌های جلگه‌ای و کوهستانی می‌باشد که در مراحل بعدی می‌توان با استفاده از این الگو به تدوین استراتژی توسعه منطقه‌ای برای مناطق مرزی با ویژگی‌های خاص موردنظر پرداخت. در این الگو موضوعاتی نظیر مباحث اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، امنیتی و زیست‌محیطی به‌عنوان ٦ شاخص توسعه مدنظر می‌باشند؛ که سه ویژگی منطقه (مرزی، دریایی، اقلیم مناسب) به‌عنوان متغیرهای اصلی تحقیق در این الگو که هر کدام از این متغیرهای مستقل دارای متغیرهای وابسته متعددی که در طراحی الگو بسیار موثر بوده و در تحقیق حاضر به آن‌ها پرداخته می‌شود. در تحقیق حاضر سه منطقه مورد مطالعه قرار گرفته که در طراحی الگو ترکیبی دارای اهمیت است. برای هر کدام از این مناطق نیز، متغیرها و شاخص‌هایی مدنظر بوده است:

الف) منطقه مرزی: ۱- گمرک مرزی، ۲- پایانه مرزی، ۳- بازارچه مرزی، ٤- خط ارتباطی ریلی یا راه‌آهن مرزی، ۵- ترانزیت مرزی

ب) منطقه ساحلی با دسترسی به دریا: ۱- بندر (منطقه آزاد تجاری، منطقه ویژه اقتصادی، حمل‌ونقل دریایی)، ۲- ساحل (توریسم ساحلی و فعالیت‌های مربوط به صیادی)

ج) منطقه مرتفع: ۱- جنگلی (اقلیم مناسب، توریسم جنگلی)، ۲- کوهستانی (کشاورزی، دامداری، توریسم کوهستان).

۵- چارچوب نظری تحقیق

یکی از واقعیت‌های استراتژی توسعه که دارای نمود فضایی است عدم گستردگی و توسعه مواهب آن در عرصه جغرافیایی کشورها به‌گونه‌ای همسان است و این خود نشان دهنده ماهیت و ذات توسعه یعنی تمرکز طلب بودن آن می‌باشد. از دهه ۱۹٦۰ به بعد اکثر کشورهای در حال توسعه با مطالعات و برنامه‌ریزی منطقه‌ای به دنبال توسعه متعادل و کاهش شکاف توسعه بین مناطق بوده‌اند (Sahab Andisheh, 2009: 4). در استراتژی توسعه منطقه‌ای شناخت وضع موجود از حیث ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، طبیعی، جغرافیایی و تلاش برای بهره‌گیری مطلوب از مواهب طبیعی و استعدادهای انسانی (منابع فیزیکی و نهادی) منطقه از گام‌های بنیادی به‌شمار می‌آید (Ziari, Stroper & scott, 2008,1995: 34). هر یک از این بخش‌ها (ویژگی‌ها) می‌تواند ناشی از عوامل و متغیرهای مختلفی باشد. یکی از عرصه‌های نوین در مطالعات برنامه‌ریزی و تدوین استراتژی توسعه برای هر کشوری مناطق مرزی هستند. در دهه‌های اخیر در تحقیقات اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیک به مناطق مرزی و تأثیرات مرزی توجه بسیاری شده است. این رغبت و علاقه وافر به مناطق مرزی از این نشأت گرفته که این مناطق ویژه ممکن است موجب ایجاد سازگاری و همسانی اقتصادی در همگرایی بین کشورها گردند (Niebuhr, 2004: 6).

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

بنابراین براساس مطالب فوق، استراتژی توسعه هر منطقه‌ای می‌تواند بر دو محور استوار می‌باشد:

۱- اهداف: استراتژی توسعه منطقه را از بسیاری طرح‌ها و برنامه‌های دیگر توسعه متمایز می‌کند. برای مثال در این شیوه برنامه‌ریزی بر خلاف سایر طرح‌های رایج، بر ضرورت به میدان آوردن بازیگران کلیدی و نیز ایجاد مشارکت عمومی که خواهد توانست یک موفقیت کلی و در عین حال طولانی‌مدت را در ازای چشم‌اندازهای طرح و اهداف پشتیبانی از برنامه پدید آورد.

۲- فرآیندها: در فرآیند تهیه و تدوین استراتژی منطقه‌ای، تأکید فراوانی بر بهره‌گیری از نظرات و راهکارهای نیروها و بازیگران کلیدی محلی مطرح می‌شود و به همین دلیل نیز می‌توان فرآیند تهیه طرح را با سایر طرح‌های منطقه‌ای با مقیاس و هدف مشابه متفاوت دانست.

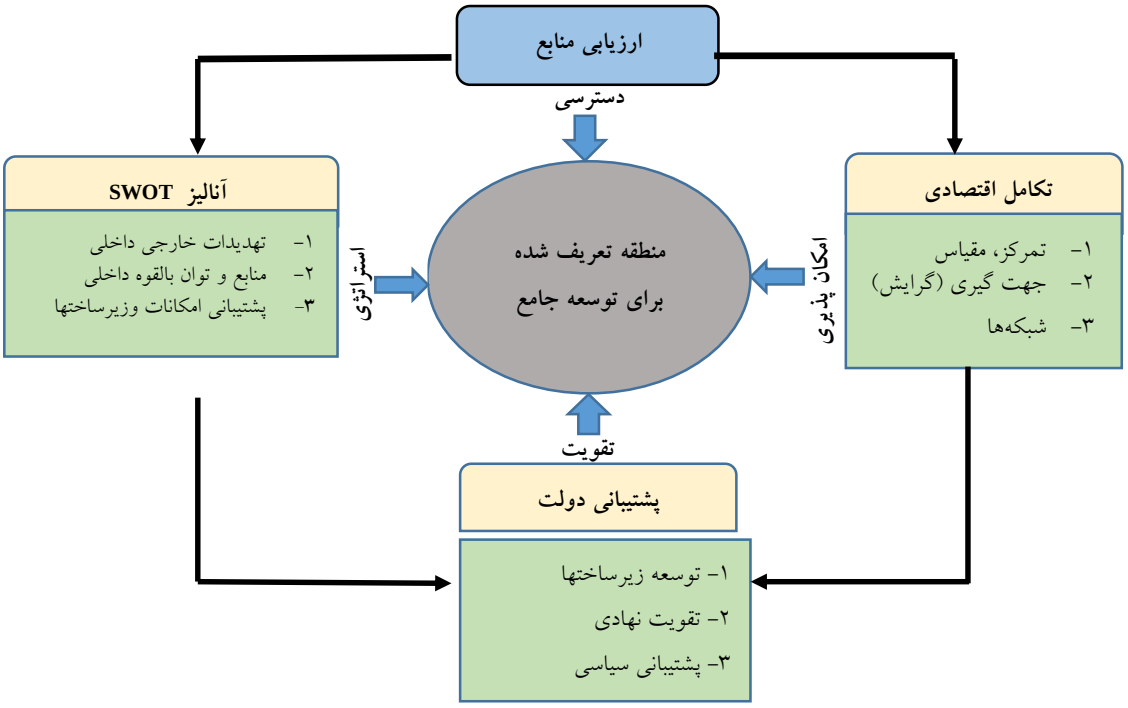

شکل ۲: الگوی تعریف محدوده مرز برای توسعه (اقتصادی) منطقه مرزی

Figure 2: Pattern of defining the border area for the (economic) development of the border area

رشد و رونق فعالیت‌های تجاری و بازرگانی در مرزها و یا مناطق مرزی، تاثیرات مثبت و بسزایی در توسعه‌ی شهرهای مرزی گذاشته است. به‌طوری که شهرهای بزرگ و کوچک واقع در مناطق مرزی، هدف اصلی تأثیرات مرزی هستند. آن‌ها نه تنها موتورهای توسعه‌ی اقتصادی هستند بلکه مراکز نوآوری‌های فرهنگی، تحولات اجتماعی و تغییرات سیاسی می‌باشند (Knox & Marston,1998: 410). علی‌رغم این‌که شهرهای مرزی از مناطق وابسته و برخوردار نمی‌باشند اما به دلیل درآمد ناشی از دادوستد یا ذخیره‌سازی کالاها این شهرها دارای اهمیت فراوانی هستند (Hansen,1975: 826). مفهوم استراتژی توسعه تجارت علیرغم کلیدی بودن آن توجه و اهمیت کم‌تری به‌خود جلب

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

کرده است با این حال تجزیه‌وتحلیل یک استراتژی توسعه تجارت می‌تواند ارزشمند باشد. بینش در مورد چشم‌انداز و فرصت‌های تجاری آینده در یک منطقه به‌ویژه منطقه مرزی مشخص می‌شود. علاوه بر این اهمیت یک استراتژی توسعه تجارت در منطقه مرزی بیش‌تر تقویت می‌شود و با همکاری مناطق پیرامونی می‌توانند به‌طور مشترک چالش‌ها و فرصت‌های خاصی که توسط مرز بین آن‌ها ارائه شده است شناسایی کنند (شکل ۲). توسعه بیش‌تر منطقه در مناطق مرزی، به بهبود روابط بین کشورهای شرکت کننده، ثبات و رفاه، ارتباطات مردم با مردم و همچنین توسعه شبکه‌های بین جوامع محلی و تسهیل در تولید سرمایه اجتماعی، امکانات تجارت، اعتماد و درک متقابل در میان جوامع در هر دو طرف مرز را ایجاد می‌کند (Frank, 1991; Ghemawat, 2003; Obizhaeva and Wang, 2013).

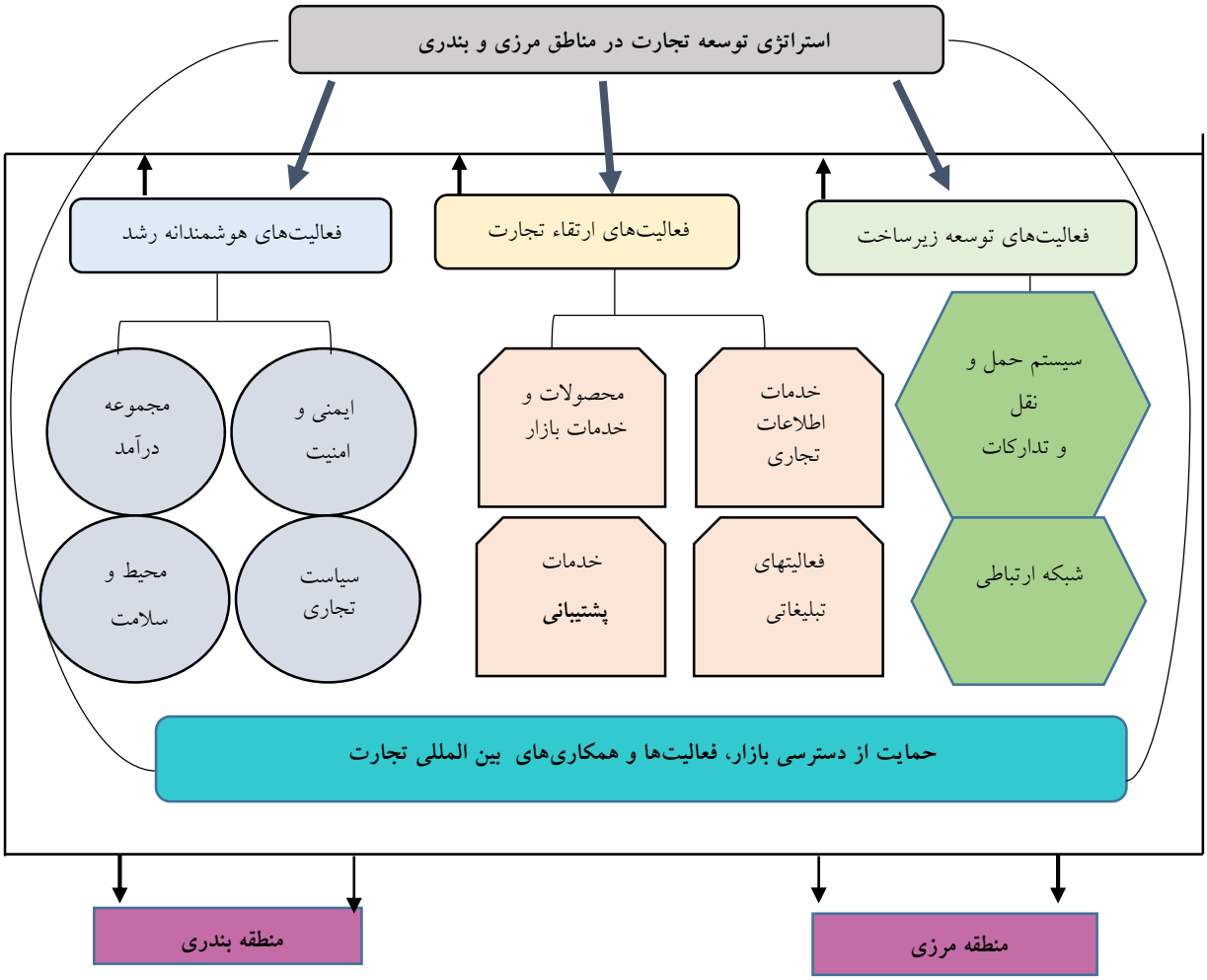

شکل ۳: الگوی چارچوب تحلیلی گسترده از توسعه تجارت در مناطق مرزی و بندری

Figure 3: Extensive analytical framework model of trade development in border and port areas

معمولاً در بحث توسعه؛ اقتصاددانان به ویژگی‌ها کمّی اقتصادی توجه دارند و جامعه‌شناسان به شاخص‌های اجتماعی (Naraghi,1996: 37). با مروری بر کلیه شاخص‌های مطرح شده در چندین پژوهش در زمینه توسعه منطقه‌ای می‌توان به این جمع‌بندی رسید که اولاً: بخش عمده‌ای از شاخص‌های اصلی بین پژوهشگران مختلف مشترک بوده و ثانیا

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

مولفه‌های اصلی و شاخص‌های کلیدی به نوعی در تمامی پژوهش‌ها تکرار شده است. استراتژی توسعه منطقه‌ای از چهار عنصر تقویت زیربافت‌های حمل‌ونقل، ارتباطات توسعه، مدیریت منابع آبی چندمنظوره، بهبود شرایط مدیریت اراضی و تقویت دولت‌های محلی تشکیل شده است (DPT, 2000b: 1-4). تلاش برای بهبود زندگی را می‌توان مفهوم کلی از توسعه دانست که همزاد تاریخ جامعه بشری است و در گذشته مفاهیمی چون آبادسازی، اصلاح، عمران، بهسازی و رشد معادل آن بوده است. با توجه به تجارب به‌دست آمده امروزه می‌توان گفت که مفهوم آن فراتر از رشد اقتصادی صرف است. در واقع با وجود جایگاه و تأکید ویژه بر نقش عامل اقتصاد در فرآیند توسعه به‌طور عام و تلاش به‌منظور بهبود میزان تولید و درآمد به‌طور خاص آن شامل تحول اساسی در ساخت‌های نهادی، اجتماعی، اداری و همچنین امتیازها و وجه نظرهای عمومی مردم می‌گردد، یعنی توسعه در بسیاری موارد حتی عادات و رسوم و عقاید مردم را نیز در بر می‌گیرد (Lehmann,1979: 9-32). برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای در مناطق مرزی مستلزم توجه به سطوح محلی و منطقه‌ای، ملی، فراملی و جهانی امنیت بوده و هرگونه برنامه‌ریزی توسعه‌ای در مناطق مرزی مستلزم تأمین زیرساخت‌های امنیتی لازم (تأسیسات دومنظوره نظامی و عمرانی) متناسب با مقتضیات زمانی و مکانی می‌باشد. میان «سلسله‌مراتب توسعه‌ای» و «سلسله‌مراتب امنیتی» مناطق مرکزی و مناطق مرزی رابطه‌ای متقابل وجود دارد. برقراری چنین رابطه‌ای موجبات تحقق «تعادل توسعه‌ای» و تعادل امنیتی را فراهم می‌آورد. از این جهت توسعه در مناطق مرزی توجه به ابعاد فیزیکی و غیرفیزیکی (ذهنی) مرز را می‌طلبد (Andalib, 2001:187). با توجه به ویژگی‌ها خاص جغرافیایی ذکر شده در تحقیق در یک منطقه مرزی و با در نظر گرفتن عناصر اصلی استراتژی توسعه منطقه‌ای (زیرساخت‌های ارتباطی و حمل‌ونقل، مدیریت منابع آبی چندمنظوره و...) و با شناسایی ظرفیت‌ها، توان‌ها و فرصت‌های یک منطقه مرزی با مدنظر قرار دادن مولفه امنیت منطقه مرزی در جهت توسعه منطقه‌ای مرزی. در اینجا به طراحی الگوی نظری توسعه فضایی با زیرساخت‌های تلفیقی با ویژگی‌های مذکور (مرز، دسترسی به دریا، اقلیم مناسب جهت کشاورزی و گردشگری) پرداخته می‌شود. با توجه به ماهیت تحقیق، جامعه آماری این پژوهش شامل اساتید، دانش‌آموختگان و دانشجویان تحصیلات تکمیلی جغرافیای سیاسی می‌باشند. از این رو پس از توزیع پرسشنامه به‌صورت تصادفی تعداد ۳۸٤ پرسشنامه جمع‌آوری و از طریق نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها و بحث

در این مقاله به‌منظور تدوین الگوی نظری توسعه فضایی در مناطق مرزی به‌ویژه مناطق مرزی با زیرساخت‌های تلفیقی فرصت‌ها، ظرفیت‌ها، پتانسیل‌ها و نیز چالش‌ها و تهدیدات منطقه مرزی ساحلی، خشکی، کوهستانی و در آخر تلفیقی در قالب پرسشنامه طرح و بین جامعه آماری متشکل از اساتید، دانش‌آموختگان و دانشجویان تحصیلات تکمیلی و مقطع دکتری رشته جغرافیا (به‌ویژه جغرافیای سیاسی)، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، برنامه‌ریزی شهری و روستایی و همچنین مطالعات مناطق مرزی توزیع شد تا تاثیرگذارترین ویژگی مناطق مرزی بر تدوین و طراحی الگوی نظری توسعه فضایی در مناطق مرزی مشخص گردد. بر اساس مطالعات میدانی ۷۵ ٪ از جامعه آماری مرد و ۲۵٪ زن می‌باشند. از لحاظ وضعیت سنی ۱۳/۸٪ ۲۰ تا ۳۰ ساله، ٤۹/۲٪ ۳۰ تا ٤۰ ساله، ۲۹/۷٪ ٤۰ تا ۵۰ ساله و ۷/۳٪ نیز ۵۰ سال به بالا می‌باشند.

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

از لحاظ میزان تحصیلات ۲/۹٪ دارای مدرک فوق‌لیسانس، ٤۲/۲٪ دانشجوی دکتری، ۲۸/۹٪ دکتری و ۲٦٪ نیز دکتری و بالاتر می‌باشند. سابقه علمی ۲۲/٤٪ از پاسخگویان ۱ تا ۵ سال، ۳۲/٦٪ ۵ تا ۱۰ سال، ۱۸/۵٪ ۱۰ تا ۱۵ سال و ۲٦/٦٪ بالای ۱۵ سال می‌باشد. همچنین از لحاظ عنوان شغلی ۲۸/٦٪ کارشناس، ۲٤/۲٪ مدیر، ۳/۱٪ مشاور، ۱۲/۸٪ دانشجو، ۱۳٪ مدرس دانشجو و ۱۸/۲٪ نیز دارای سایر مشاغل می‌باشند.

اکنون به نظرات پاسخگویان پیرامون گویه‌های پرسشنامه می‌پردازیم:

جدول ۲- نتایج پرسشنامه ارزیابی ویژگی‌های مناطق مختلف مرزی (ساحلی) جهت تدوین استراتژی

Table 2 - Results of the questionnaire evaluating the characteristics of different border areas (coastal) to develop a strategy

انواع مناطق مرزی		ردیف	گویه‌ها	میانگین
مناطق مرزی ساحلی	فرصت‌ها، ظرفیت‌ها و پتانسیل‌ها	۱	احداث و توسعه بنادر و حمل‌ونقل دریایی	۲۰/۹۰
		۲	راه‌اندازی مناطق ویژه اقتصادی و آزاد تجاری- صنعتی	۲۵/۲٤
		۳	توسعه توریسم سواحل	۲٤/۰۷
		٤	استفاده بهینه از منابع دریا (بستر و سطح) و ساحل	۲۵/۷٤
		۵	توسعه صنایع مربوط به کشتی‌سازی و کشتیرانی	۲۲/۸۳
		٦	وجود ظرفیت‌های انرژی از جمله انرژی آبی و بادی	۲۸/۸٤
	تهدیدها، چالش‌ها و ضعف‌ها	۱	قاچاق کالا از طریق دریا	۲۹/۲۳
		۲	دوری از قطب‌های صنعتی	۳۷/٦۷
		۳	عدم جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی	۳۱/۲٦
		٤	عدم توسعه صادرات غیرنفتی	۳۰/٤۵۸
		۵	تهدیدهای زیست‌محیطی مربوط به دریا	۲۸/٦۵۸
		٦	امنیت مرزهای دریایی	۳۰/۰۸
		۷	عدم مدیریت و مکان‌یابی صحیح بندری	۳۲/۹۲

جدول ۳- نتایج پرسشنامه ارزیابی ویژگی‌های مناطق مختلف مرزی (کوهستانی) جهت تدوین استراتژی

Table 3- Results of the questionnaire evaluating the characteristics of different border areas (mountainous) to develop a strategy

انواع مناطق مرزی		ردیف	گویه‌ها	میانگین
مناطق مرزی کوهستانی	فرصت‌ها، ظرفیت‌ها و پتانسیل‌ها	۱	توسعه اکوتوریسم (توریسم کوهستانی)	۲۹/۰٦
		۲	دامداری (توسعه دام و مراتع کوهستانی)	۲۹/۸۷
		۳	منابع معدنی (نظیر معادن سنگ، آب آشامیدنی معدنی)	۳۱/۹٤
		٤	وجود ظرفیت‌های انرژی به‌ویژه بادی و احداث سد آبی	۲۷/۵۵
		۵	کشاورزی (توسعه تولید گیاهان دارویی)	۳۰/٦۰
	تهدیدها، چالش‌ها و ضعف‌ها	۱	عدم انسداد مرزی و تهدیدات امنیتی	۳۱/۲۳
		۲	محدودیت‌های شبکه ارتباطی، مشکلات عبور و مرور و حمل‌ونقل کالا و مسافر	۳۰/۷٦
		۳	تهدیدات تروریستی و اقدامات تفرقه‌افکنانه	۳۳/۳٦
		٤	فقدان زیرساخت کالبدی و محیطی	۲۷/۵٤
		۵	عدم اشتغال پایدار	۲٤/۸۹
		٦	پایین بودن سطح بهداشت و کمبود امکانات درمانی	۲۷/۵۵

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

جدول ٤- نتایج پرسشنامه ارزیابی ویژگی‌های مناطق مختلف مرزی (خشکی) جهت تدوین استراتژی

Table 4- Results of the questionnaire evaluating the characteristics of different border areas (Land) to develop a strategy

انواع مناطق مرزی		ردیف	گویه‌ها	میانگین
مناطق خشکی مرزی	فرصت‌ها، ظرفیت‌ها و پتانسیل‌ها	۱	توسعه و گسترش گمرک پایانه‌ها و بازارچه‌های مرزی	۲۲/۱٦
		۲	توسعه حمل‌ونقل و ترانزیت (ریلی و زمینی)	۲٤/۳٤
		۳	بهبود معیشت مرزنشینان	۲٤/٦٥
		٤	تعاملات و هم‌گرائی‌های قومی و مذهبی در دوسوی مرز خشکی	۲٦/٥٤
		٥	وجود اراضی مستعد کشاورزی با قابلیت تولید و صادرات محصولات با ارزش اقتصادی	۲۹/۷۹
	تهدیدها، چالش‌ها و ضعف‌ها	۱	تهدیدات تروریستی و امنیتی و اقدامات تفرقه‌افکنانه	۳۰/٤۲
		۲	مسائل بهداشتی و سلامت مرزنشینان (انتقال بیماری از آن سوی مرز و بحران اجتماعی)	۲۷/۳۹
		۳	وجود موانع تجارت بین‌المللی	۲۹/۱۱
		٤	توسعه زیرساخت‌ها با دید محلی به‌جای توجه به ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی آن‌ها	۲۸/٥٦
		٥	قاچاق کالا	۰٤۲۸

جدول ٥- نتایج پرسشنامه ارزیابی ویژگی‌های مناطق مختلف مرزی (تلفیقی) جهت تدوین استراتژی

Table 5- Results of the questionnaire evaluating the characteristics of different border areas (Integrated) to develop a strategy

انواع مناطق مرزی		ردیف	گویه‌ها	میانگین
مناطق مرزی تلفیقی (مناطق تلفیقی طبیعت‌پایه ساحلی با پس‌کرانه‌های جلگه‌ای و کوهستانی)	فرصت‌ها، ظرفیت‌ها و پتانسیل‌ها	۱	توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل، تدارکات و شبکه ارتباطی دریایی، زمینی، ریلی (کشتی، قطار، ترانزیت و...)	۲۸/۸۱
		۲	توسعه اکوتوریسم (ساحلی، کوهستانی، جنگلی و جلگه‌ای)	۲۷/۱٦
		۳	توسعه کشاورزی مرتبط به مناطق کوهستانی، ساحلی و جلگه‌ای	۲٦/۱٤
		٤	توسعه بندر (منطقه ویژه اقتصادی و آزاد تجاری –صنعتی)	۲٦/٥۰
		٥	بهره‌برداری بهینه از منابع زیر و سطح دریا و سواحل	۳۰/٥۰
		٦	توسعه و تسهیل صادرات و واردات (زمینی و دریایی)	۳۰/۱۸
		۷	توسعه اشتغال پایدار و بهبود معیشت ساکنان مناطق مرزی	۳٤/٤۲
		۸	تنوع اقلیمی در این مناطق و توجه به خرد اقلیم‌ها	۳۱/۲۹
		۹	آمایش و توسعه متوازن در تمامی منطقه مرزی	۲۹/۰۸
		۱۰	توسعه تجارت دسترسی به بازارها و فعالیت‌ها همکاری‌های بین‌المللی تجارت	۳۰/٥۱
		۱۱	توسعه صنایع مرتبط به منطقه مرزی به‌ویژه صنایع مربوط به کشتیرانی و کشتی‌سازی	۳۰/٥۱
		۱۲	فعالیت‌های هوشمندانه توسعه و رشد (ایمنی و امنیت، مجموعه درآمد، محیط و سلامت، سیاست تجاری)	۲۸/۷۱
	تهدیدها، چالش‌ها و ضعف‌ها	۱	تهدیدات تروریستی و امنیتی و اقدامات تفرقه‌افکنانه	۲۹/٤٦
		۲	حوادث غیرمترقبه و بحران‌های طبیعی (سیل، بهمن، زلزله، پیشروی دریا)	۳۱/۱٤
		۳	مشکلات زیست‌محیطی منطقه مرزی (خشکی و دریایی)	۳۲/۱۲
		٤	واردات بی‌رویه کالا و آسیب دیدن صنایع داخلی منطقه مرزی	۲۹/٥٦
		٥	موانع تجارت بین‌المللی	
		٦	توسعه زیرساخت‌ها با دید محلی به‌جای توجه به ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی آن‌ها	۳۲/۱٦
		۷	دوری از قطب‌های صنعتی	۳۱/٦٥
		۸	عدم جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی	۳۱/۲٤

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

ادامه جدول ۵- نتایج پرسشنامه ارزیابی ویژگی‌های مناطق مختلف مرزی (تلفیقی) جهت تدوین استراتژی

Continue Table 5- Results of the questionnaire evaluating the characteristics of different border areas (Integrated) to develop a strategy

انواع مناطق مرزی		ردیف	گویه‌ها	میانگین
		۹	عدم جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی	۲۷/۹۳
		۱۰	مسائل بهداشتی و سلامت مرزنشینان (انتقال بیماری از آن سوی مرز و بحران اجتماعی)	۲۹/۹۵

(Source: Field Findings,2018)

برای بررسی داده‌های پرسشنامه ابتدا با استفاده از آزمون کلموگروف اسمیرنوف به بررسی نرمال بودن داده‌ها می‌پردازیم.

جدول ٦- تست کلموگروف اسمیرنوف

Table 6- Kolmogorov-Smirnov test

تست کلموگروف اسمیرنوف				
	مناطق ساحلی مرزی	مناطق کوهستانی مرزی	مناطق خشکی مرزی	مناطق تلفیقی مرزی
N	۳۸٤	۳۸٤	۳۸٤	۳۸٤
Test Statistic	۱/٤۲٥	۱/۲٤٥	۱/٤۷٥	۱/۸٥۲
Asymp. Sig. (2-tailed)	۰/۱٥٥	۰/۱٤٥	۰/۱۳۲۹	۰/۲۳٥

مقادیر معنادار به‌دست آمده نشان از نرمال بودن توزیع داده‌های عوامل مدنظر دارند. اکنون برای ارزیابی فرضیه تحقیق که عبارت است از به نظر می‌رسد الگوی بهینه توسعه در مناطق مرزی که دارای تنوع محیطی هستند، الگوی تلفیقی است که در آن هریک از محیط‌های مورد نظر بر مبنای کارکرد ذاتی و نیز پتانسیل‌های موجود، در توسعه منطقه سهیم خواهند شد» از آزمون رگرسیون بهره می‌بریم. نتایج حاصل از ارزیابی مدل ساختاری به کمک رگرسیون و با روش ورود داده‌ها به روش inter در جدول (۷) به نمایش در آمده است:

جدول ۷- رگرسیون با روش ورود داده‌ها به متد اینتر(اسفند۹۷)

Table 7- Regression with data entry method to Inter method (Feb2019)

مسیر		ضریب مسیر	عدد معنی‌داری	نتیجه	رتبه
از متغیر	به متغیر				
مناطق ساحلی مرزی	الگوی توسعه فضایی منطقه مرزی	۰/٤۲	٥/۳٦	تایید	۲
مناطق کوهستانی مرزی		۰/۳٦	٤/٦۳	تایید	۳
مناطق خشکی مرزی		۰/۲٥	۳/۲٥	تایید	٤
مناطق تلفیقی مرزی		۰/٥۲	٦/۷	تایید	۱

بنابراین با توجه به ضرایب به‌دست آمده الگوی نظری توسعه فضایی در مناطق مرزی (خشکی، دریایی، کوهستانی و تلفیقی)، مناطق مرزی تلفیقی دارای بیش‌ترین تاثیرگذاری می‌باشند و از این‌رو فرضیه تحقیق یعنی به نظر می‌رسد

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

الگوی بهینه توسعه در مناطق مرزی که دارای تنوع محیطی هستند، الگوی تلفیقی است که در آن هریک از محیط‌های مورد نظر بر مبنای کارکرد ذاتی و نیز پتانسیل‌های موجود، در توسعه منطقه سهیم خواهند شد مورد تایید قرار گرفت. در ادامه به طراحی الگوی نظری توسعه فضایی در مناطق مرزی تلفیقی می‌پردازیم

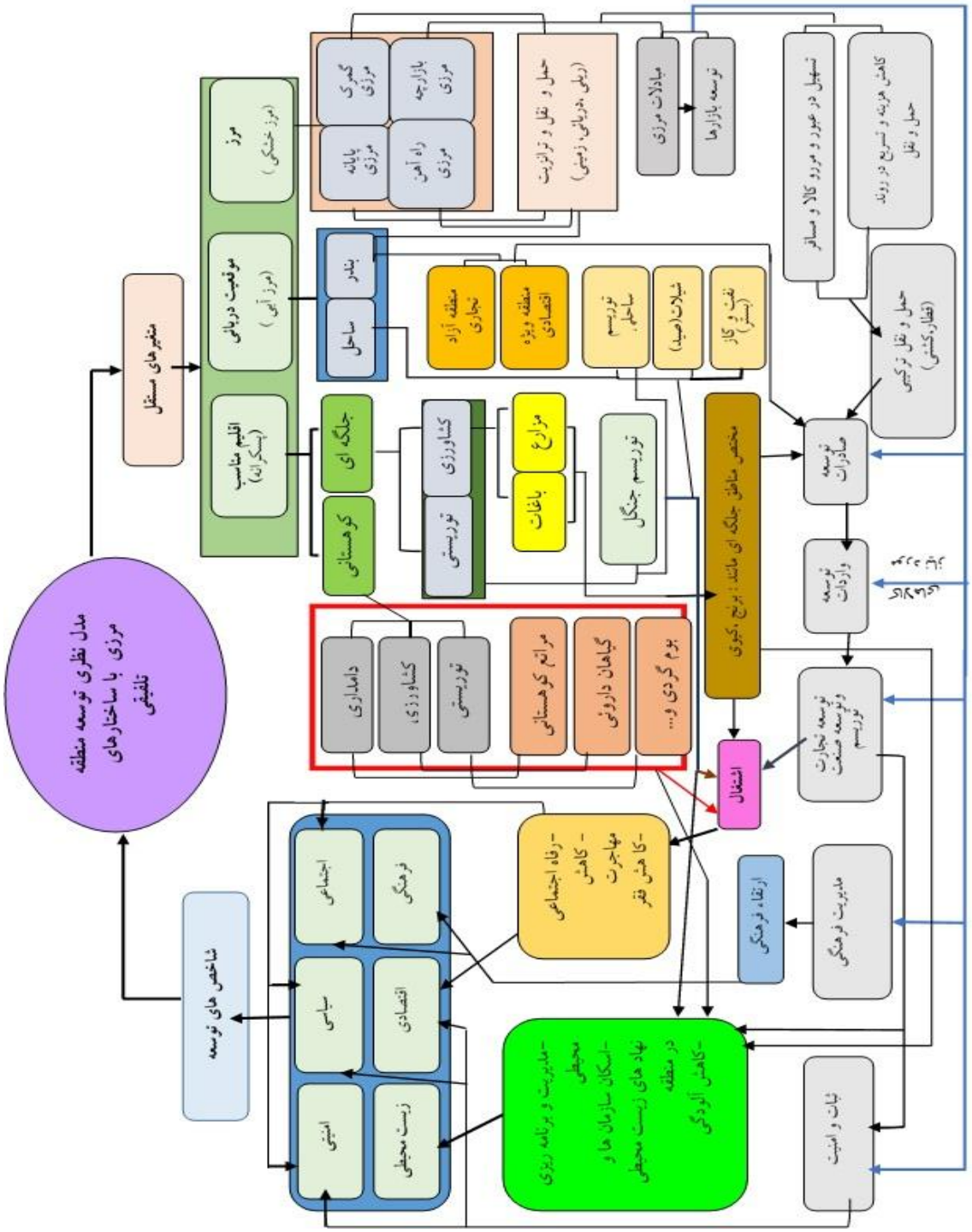

نمودار ٤: الگوی توسعه فضایی مناطق مرزی، تلفیقی (مناطق تلفیقی طبیعت‌پایه ساحلی با پس‌کرانه‌های جلگه‌ای و کوهستانی)

Figure 4: Spatial development pattern of border areas, integrated (integrated areas of coastal nature with plains and mountains)

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

تشریح مدل تحقیق

در تشریح مدل تحقیق که طراحی این الگو در شکل (٤) مشاهده می‌شود الگوی نظری بر روی مناطق مرزی که از ساختار تلفیقی (مناطق تلفیقی طبیعت‌پایه ساحلی با پس‌کرانه‌های جلگه‌ای و کوهستانی) برخوردار می‌باشد طراحی شده که در قسمت سمت چپ نمودار شاخص‌های اصلی توسعه که شامل همه ابعاد توسعه (اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، امنیتی و زیست‌محیطی) می‌باشد اشاره شده است. از طرف دیگر اگر به سمت راست نمودار که نقطه شروع این مدل نظری می‌باشد توجه کنیم سه موقعیت مرز خشکی، آبی و اقلیم مناسب جلگه‌ای و کوهستانی را مشاهده می‌کنیم که این سه موقعیت متغیرهای مستقل تحقیق بوده که هر یک از این متغیرها دارای متغیرهای وابسته می‌باشند که فرآیند توسعه را بهبود و میسر می‌سازند:

۱- مرز خشکی: شامل ویژگی‌هایی (متغیرهای وابسته) نظیر گمرک مرزی، پایانه مرزی، راه‌آهن مرزی و بازارچه مرزی ناشی می‌باشد که هر کدام نقش مهمی در ابعاد توسعه دارند. استقرار گمرک مرزی، پایانه مرزی و ایجاد راه‌آهن (راه‌آهن به‌عنوان یک مکانیسم بسیار کارآمد در زمینه حمل‌ونقل بین مرزی در کشورهای توسعه یافته و بسیاری از کشورهای در حال توسعه شناخته شده و از آن استفاده می‌شود) در منطقه مرزی می‌توانند باعث افزایش حمل‌ونقل، ترانزیت و مسافر (تسهیل در عبور و مرور مسافر و کالای چمدانی) از طریق ریلی و زمینی شوند. در کنار این سه آیتم با ایجاد بازارچه‌های مرزی مشترک در دو طرف مرز باعث افزایش مبادلات مرزی، کاهش هزینه، تسریع در حمل‌ونقل و در نتیجه توسعه بازارها در منطقه مرزی میسر می‌شود. بازارچه‌های مرزی، ضعف اقتصادی موجود در محدوده مرزها را جبران و از خالی شدن روستاهای حاشیه مرزها جلوگیری می‌کنند (PALL, 2011: 51).

۱- موقعیت دریایی (مرز آبی): منطقه مرزی مدنظر علاوه بر مرز خشکی از پتانسیل بسیار مهم دریا برخوردار که شامل متغیرهای وابسته‌ای نظیر بندر و ساحل می‌باشد. بنادر[12] به‌عنوان یکی از حلقه‌های مهم زنجیره تامین کالا در تجارت بین‌المللی به‌شمار می‌آید (Kalantari, 2011: 88). با گسترش فعالیت‌های گوناگون دریایی و افزایش حجم معاملات بازرگانی میان کشورها از آنجا که بیش از ۹۰ درصد حجم تجارت جهانی از طریق دریا صورت می‌گیرد (Pak and Majd, 2010)، می‌توان گفت حمل‌ونقل دریایی[13] نقش استراتژیک در اقتصاد ایفا می‌کند و مناطقی که از ظرفیت دسترسی به آب و دریا برخوردارند می‌توانند سهم خود را در اقتصاد بین‌الملل تثبیت نمایند (Moradi, Ghasemi, 2011: 1). مناطق آزاد نقش مهم و اصلی در اقتصاد هر کشور به‌ویژه مناطق مرزی ایفا می‌کنند (Balazadehabriz, 2012). مناطق آزاد باعث افزایش صادرات و سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی می‌شوند (Yang, 2009 & Escap, 2005). در بحث بندر، با ایجاد منطقه ویژه اقتصادی و منطقه آزاد تجاری می‌توان گام بسیار بزرگی در تعاملات اقتصادی و تجاری (توسعه صادرات و واردات) در این منطقه مرزی (با ویژگی‌های ذکر شده) برداشت. از طرفی اولا به دلیل برخورداری از دریا می‌توان در بحث بهره‌برداری از منابع سطح دریا (صید و صیادی) و بستر (استخراج نفت و گاز) و ثانیاً در بحث سواحل می‌توان به توسعه توریسم ساحلی در منطقه مرزی پرداخت.

12- Ports
13- Maritime Transportation

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

۲- اقلیم مناسب: سومین متغیر مستقل و ویژگی اصلی که در مدل نظری بالا مشاهده می‌شود با توجه به عرض جغرافیایی مناسب منطقه مرزی علاوه بر بهره‌مندی از پتانسیل دریا، این منطقه مرزی تلفیقی از موقعیت اقلیمی بسیار مناسب و همچنین از پس‌کرانه‌های جلگه‌ای و کوهستانی برخوردار می‌باشد. این متغیر مستقل که طبیعت پایه می‌باشد شامل مناطق جلگه‌ای با زمین‌های حاصلخیز و منابع آبی فراوان و پوشش گیاهی انبوه و مناطق جنگلی در کوهپایه‌ها و همچنین ارتفاعات کوهستانی می‌باشد. در بحث منطقه جلگه‌ای و جنگلی به خاطر توان‌های محیطی، فعالیت‌هایی نظیر کشاورزی و باغی به‌ویژه برنج و کیوی و بهره‌برداری از منابع جنگلی با برنامه‌ریزی صحیح و مناسب و همچنین توریسم جنگل استفاده کرد. در بحث مناطق کوهستانی به دلیل مراتع مناسب جهت پرورش دام، تولید علوفه، گیاهان دارویی (کشاورزی)، بوم گردی و توسعه توریسم کوهستانی بهره برد.

در ادامه تشریح این مدل نظری توسعه منطقه مرزی (تلفیقی) با توجه به ویژگی خاص این منطقه که این منطقه مرزی از سه ویژگی مرز خشکی، ساحلی و کوهستانی و همچنین از اقلیم مناسب (کوهستانی و جنگلی) جهت کشاورزی، دامداری و توریسم برخوردار می‌باشد می‌توان با بهره‌گیری همزمان از ویژگی‌های مذکور در تحقیق و با استفاده از حمل‌ونقل ترکیبی (زمینی، دریایی و ریلی) به توسعه صادرات، واردات (کالاهای ضروری)، تجارت و همچنین توسعه صنعت توریسم در این منطقه مرزی پرداخت. توسعه و پیشرفت در این حوزه موجب افزایش اشتغال و درآمد مرزنشینان، افزایش رفاه اجتماعی، از بین رفتن فقر و کاهش مهاجرت (ابعاد اجتماعی و اقتصادی توسعه) و نیز افزایش ثبات و امنیت (ابعاد امنیتی توسعه) در این منطقه مرزی که تلفیقی است خواهد شد. همچنین با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح در بحث فرهنگ (به دلیل تبادلات زیاد فرهنگی آن طرف مرز و حتی سایر مناطق فرامرزی) و اسکان نهادهای فرهنگی ارتقاء فرهنگی (ابعاد فرهنگی توسعه) در منطقه مرزی را موجب می‌شود و از طرف دیگر در مقوله محیط‌زیست به‌ویژه زیست دریایی با برنامه‌ریزی و مدیریت محیطی مناسب و با بهره‌مندی از سازمان‌ها و نهادهای زیست‌محیطی می‌توان با به حداقل رساندن تخریب و غلبه بر آلودگی گام مهمی در حفظ محیط‌زیست (ابعاد زیست‌محیطی توسعه) منطقه مرزی برداشت. در پایان با اتکا به همه ابعاد توسعه (اقتصادی، سیاسی، امنیتی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی) می‌توان به توسعه پایدار در منطقه مرزی که یک منطقه مرزی با ساختارهای تلفیقی است دست پیدا کرد.

نتیجه‌گیری

با مطالعه نظریات برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای و تحلیل آن‌ها در تحقیق حاضر (جدول ۱) و با توجه به تنظیم این نظریات و برنامه‌ها برای مناطق مختلف جغرافیایی، می‌توان نتیجه گرفت که بسیاری از مناطق در دنیا با توجه به موقعیت جغرافیایی و شرایط محیطی، ویژگی‌ها و کارکردهایی متفاوتی دارند هرچند تشابهاتی در آن‌ها مشاهده می‌شود؛ بنابراین نظریات مطرح شده با انتقادهایی روبه‌روست با این‌که بسیاری از این نظریات در نقاط مختلف دنیا به اجرا درآمده بعضاً در بسیاری از مناطق دنیا (به‌ویژه کشورهای پیشرفته) با موفقیت‌هایی همراه بوده است؛ اما این دلیلی بر اجرای این نظریات و برنامه‌های توسعه منطقه‌ای در همه مناطق دنیا نیست (به‌ویژه کشورهای در حال توسعه).

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

مخصوصا در مناطق مرزی تلفیقی با ویژگی‌های متفاوت محیطی و طبیعی از کارکردهای متفاوت خاص و ویژه‌ای برخوردار هستند (منطقه مرزی با دسترسی به دریا و همچنین اقلیم مناسب جلگه‌ای و کوهستانی). با عنایت به مطالب فوق نقش برنامه‌ریزی منطقه‌ای با در نظر گرفتن همه ویژگی‌های محیطی و انسانی (اقلیمی، زیستی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، امنیتی، نیروی انسانی، فرصت‌ها، تهدیدها و...) و تحلیل هر یک از این ویژگی‌ها با جهت‌یابی و جهت‌گیری مناسب در تدوین استراتژی توسعه منطقه‌ای مشخص می‌شود (نمودار ۱). تحقیق حاضر با توجه به اینکه منطقه مرزی می‌تواند از ساختارهای تلفیقی برخوردار باشد علاوه بر دسترسی به دریا و مزیت‌های فراوان دریا، در بحث منابع زیر دریا (نفت و گاز) و سطح دریا هم جهت بهره‌برداری غذایی و هم برای حمل‌ونقل دریایی و تقویت زیرساخت‌های ساحلی برای احداث بندر و توریسم ساحل اهمیت داده شود. گرچه حمل‌ونقل دریایی از طریق تجارت آزاد بین‌الملل صورت می‌گیرد اما به خاطر پایین بودن هزینه حمل‌ونقل، با تاثیر بر بهای تمام شده جابجایی عوامل تولید، می‌تواند نیروی محرکه‌ای در سیر صعودی تجارت باشد و توسعه اقتصادی منطقه مرزی مورد نظر را فراهم آورد. استراتژی توسعه تجارت در این منطقه علاوه برداشتن مرز زمینی و بندر مرزی (شکل ۳) از شبکه ارتباطی ریلی بین مرزی و همچنین از پتانسیل‌های گردشگری با توجه به وضعیت اقلیمی برخوردار می‌باشد که می‌تواند باعث تقویت اهمیت استراتژی توسعه تجارت که تقویت این استراتژی موجب بهبود روابط بین کشورهای شرکت کننده، ارتباطات مردم به مردم و همچنین امکانات تجارت، اعتماد و درک متقابل در میان مناطق در هر دو طرف مرز و در نهایت توسعه اقتصادی منطقه مرزی شود که توسعه اقتصادی یکی از ابعاد مهم توسعه می‌باشد که اگر تداوم و پایداری داشته باشد می‌تواند سایر ابعاد توسعه را به‌شدت تحت تاثیر خود قرار دهد. توسعه اقتصادی باعث افزایش اشتغال، کاهش فقر، کاهش مهاجرت، ثبات و رفاه اجتماعی، افزایش تولید، تسهیل در تولید سرمایه اجتماعی، تولید فرهنگ (با توجه به ارتباطات مردم) و تولید امنیت در دو سوی مرز و همچنین دستیابی به اهداف سیاسی را منجر می‌شود. علیرغم اینکه این بُعد از ابعاد توسعه زیر سایه زیرساخت‌های امنیتی، اجتماعی و همچنین زیربنای فرهنگی شکل می‌گیرد و در نهایت با برنامه‌ریزی متناسب زیست‌محیطی در کاهش و به حداقل رساندن تخریب و آلودگی باعث توسعه پایدار در منطقه مرزی مورد نظر می‌شود (شکل ٤). با توجه به مطالب فوق نتیجه می‌گیریم که در یک منطقه مرزی با ویژگی‌های تلفیقی (مناطق تلفیقی طبیعت‌پایه ساحلی با پس‌کرانه‌های جلگه‌ای و کوهستانی) که هم مرز خشکی، کوهستانی و هم مرز دریایی دارد سه اقدام مهم بایستی صورت پذیرد: در گام نخست با تهیه یک چارچوب برنامه‌ریزی شده که در آن شناخت کامل و کافی از منطقه یا محیط مورد مطالعه که یک منطقه مرزی و ساحلی است وجود داشته باشد. در مرحله دوم مطالعه بسیاری از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی–فرهنگی ، سیاسی، امنیتی و زیست‌محیطی در آن منطقه انجام گرفته و در گام آخر الگوی توسعه فضایی برای توسعه منطقه مورد نظر که یک منطقه مرزی است طراحی گردد.

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

References

- Açikalin, H., (1990), "***At bölgesel politikası, Mali araçları ve tam Üyeliğimiz durumunda Türkiye'ye sağlayacağı yararlar***", ATAUM Yayınları, Ankara. [In Turkish].
- Andalib, A., Matof, S., (2000), "***Experiences of planning divided border areas in Germany and Lessons for Iran***", Shahid Beheshti University: Tehran.
- Andalib, A., Matoof, S., (2009), "Development and security in the management of border areas of Iran, ***Bagh-e Nazar***, 12: 57-76. [In Persian].
- Andalib, A., (2001), "***Basic theory and principles of planning the border areas of the Islamic Republic of Iran, Tehran***", Command and Staff College of the Islamic Revolutionary Guard Corps. [In Persian].
- Armian, N., (2013), "Definition of strategy and strategic management". [Online]: https://naderarmian .persianblog.ir. [In Persian].
- Azami, H., Mousavi Zare, J., (2016), "Study and explanation of the importance of the sea from the perspective of Iran's geopolitical situation", ***Political Science***, 1: 19-34. [In Persian].
- Azami, H., Zarghani, S. H., Soltani, M., (2014), "Sustainable development of border areas based on opportunity-based strategy, National Conference on Border Crossing and Sustainable Development and Investment Opportunities, Parsabad, 2014 November 11. [In Persian].
- Azimi, M., (2014), "Regional concentration and macroeconomic growth in Iran (2009-2010)," ***Journal of Regional Economics and Development***, 20 (7):10-15. [In Persian].
- Balazadehabriz, M., (2012), "The role of free trade zones in economic development**,** (Case study: Iran's aras Free Trade Zone)", ***JBASR***, 2 (11): 11196-11201.
- Bayan, H., (1989), "Strategic management, ***Journal of management and development process***, 3 (3): 5-19.
- Buchanan, R., (1998), "Border regions: NAFTA, regulatory restructuring, and the politics of place", ***Global Legal Studies Journal***, II (2): 371-393.
- Copus, K. A., (2001), "Form core-periphery to polycentric development concept of spatial and a spatial peripherally", ***European Planning Studies***, 9 (4): 539-552.
- David Fred, R., (2010), "***Strategic management***", translated by Ali Parsaian and Seyed Mohammad Aarabi", Tehran: Cultural Research Office. [In Persian].
- DPT, (2000a), "***Doğu Anadolu projesi ana planı***", DPT Yayınları, Ankara. [In Turkish]
- Ejlali, P., (1991), "***Regional analysis and share of settlements***", Program and Budget Organization: Tehran. [In Persian].
- ESCAP, (2005), "***Economic and social commission for Asia and the Pacific***, ***Free Trade Zone and Port Hinterland Development. United Nations***", Haeun Sanŏp Yŏn'guwŏn (*Korea*), New York.
- Esmaeilzadeh, H., Esmaeilzadeh, Y., (2017), "Identification of influencing and immobilizing components of sustainable bitterness in coastal cities (Case study: Bandar Anzali), "***Journal of Geospatial Space***, 60 (17): 55-77. [In Persian].
- Faal, S., Sepehri, K., (2016), "Study of the effects of tourism industry in the Caspian littoral regions on the development of those areas", Conference on Land Management, Caspian position and development perspective of Gilan, Gilan-Anzali, 2016Novamber, 5-8. [In Persian].
- Farid, Y., (1992), "***Geography and Urbanism***", Tabriz: University Press. [In Persian].
- Franke, G., (1991), "Exchange rate volatility and international trading strategy", ***Journal of International Money and Finance***, 10 (2): 292-307.

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

- Ghemawat, P., (2003), "Semiglobalization and international business strategy", ***Journal of International Business Studies***, 34: 138-152.
- Hafeznia, M. R., (2010), "***Theory of geopolitical strategies for peace, security and development***",Tehran: Tarbiat Modares University. [In Persian].
- Hansen, N. M., (1975), "An evaluation of growth center theory and Practice", ***Environment and Planning***, 7: 21-832.
- Hansen, N. H., (1978), "border regions: A critique of spatial theory and a European Case Study; Human settlement systems", ***International Perspectives on Structure Change and public Policy***. Ballinger Publication Co: 246-261 Cambridge, UK.
- Hilhurst, J., (1991), "Regional development, systematic impression, translation. Shirazian,Gh., Sedighi, M., A.,Tehran: Management and Planning Organization. [In Persian].
- Jones, P. N., Wild, T., (1994), "Opening the frontier: ***recent spatial impacts in the former inner-German border zone***, Reg Studies (28): 259-273.
- Kalantari, H., (2011), "Strategies to increase the share of rail transport in cargo absorption from ports", ***Journal of Port and Sea***, 181 (26): 14-24. [In Persian].
- Kalantari, K., (2001), "***Regional planning and development (Theories and Techniques)***", Tehran: Khoshbin Pub. [In Persian].
- Khairuddin, R., Razpour, M., (2013), "Strategic analysis of opportunities and challenges in sustainable development of Baneh border region with emphasis on the interaction of security and development of border areas", ***Kurdistan Law Enforcement Quarterly***, 4 (14): 4. [In Persian].
- Knox, P., Marston, S. A., (1998), "***Places and regions in global context***", New Jersey, Prentice Hall.
- Mabogunj, A. L., Misra, R. P., (1989), "Regional development, translated by Abbas Mokhber, Tehran***:*** Ministry of Planning and Budget. [In Persian].
- Mahdavi, M., (2004), "Theory and symbolic models and models for determining central places and spheres of influence", ***Geographical Quarterly of the Land***, (1): 1-5. [In Persian].
- Matov, S., (1997), "A look at the theory of bioregionalism and the possibility of using It in regional planning in Iran", ***Planning and Budget***, 15: 47-58. [In Persian].
- Ministry of Roads and Transportation, Roads and Transportation Organization, (2016), Familiarity with border terminals,Tehran: Publications of the Road Transport Organization[In Persian].
- Ministry of Roads and Urban Development, Ports and Maritime Organization, (2014), "C***omprehensive plan for integrated coastal zone management in Iran process and achievement***", Tehran: Deputy for port development and equipping general department of coastal and port engineering. [In Persian].
- Misra, R. P., (1989), "***Regional development of new methods***, translated by Abbas Mokhber",Tehran: Publications of the Ministry of Program and Budget - Center for Economic Documents. [In Persian].
- Misra, R. P., (1974), "Regional development planning in India: A New Strategy, ***Delhi, Vikas*** (1): 274-279.
- Mohammadi, A., (2013), "The First National Conference on Geography, Urban Planning and Sustainable Development", University of Tehran: 28 march 2013. [In Persian].
- Mohammadi, H. R., Fakhrfatemi, A. A., (2005), "The role of border markets in the spatial development of border areas (Case study: Bajgiran border bazaar)", ***Geopolitical Journal***, (1): 55-76. [In Persian].

Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir at 13:37 IRST on Tuesday December 2nd 2025

- Moradi, N. K., Ghasemi, A., (2011), "The position of maritime transport in the development of non-oil exports", National Conference on Maritime and Maritime Transport, Chabahar, Chabahar University of Maritime and Marine Sciences, 14feb, (2011). [In Persian].
- Mousavi Jahromi, Y., (2010), "***Economic development and planning***", Tehran, Payame Noor University. [In Persian].
- Naraghi, Y., (1375), "***Development and Underdeveloped Countries***", Tehran: Gisoom Book Comprehensive Network. pub. [In Persian].
Stiller, A. N. S., Niebuhr, A., H., (2001), "***Integration Effects in Border Regions: A Survey of Economic Theory and Empirical Studies***", Hamburg : Institute of International Economics: Hamburg, Germany, 406-417.
- Obizhaeva, A. A., Wang, J., (2013), "Optimal trading strategy and supply/demand dynamics, ***Journal of Financial Markets***, 16 (1): 1-32.
- Organisation for Economic Co-operation and Development, (1969), Multidisciplinary aspects of regional development, OECD Pub. Paris.
- Pajouhan, M., (2014), "Regional development strategy (RDS) and regional network strategy (RNS); An introduction to theiIntegration of a development guide in a theoretical paradigm", National Conference on New Theories in Architecture and Urban Planning, Qazvin: 2014 oct 11. [In Persian].
- Pak, A., Majd, F., (2011), "Integrated coastal management plan in free trade zones a case study", ***OCM***, 54: 129-136.
- Pál, Á., (2011), "***New results of cross border coparation: The impact of border zones location on spatial feature of Szeged's trade***", London: University of Debrecen.
- Pena, S., (2005), "Recent development in urban marginality along Mexico, northern border", ***Journal of Habitat International***, 29: 258-301.
- Saeedi, S. N., Chaldavi, R., Mousavi, S. K., (2012), "Controlling the effects of marine industries on the marine environment with the aim of sustainable development", ***Human and Environment Quarterly***, 21. [In Persian].
- Saghaey, M., Alizadeh, S., (2014), "Feasibility of rural tourism product study in Paveh County", ***Journal of Geographic space***, 41: 2-7. [In Persian]
- Sarrafi, M., (2000), "***Fundamentals of regional development planning***", Tehran: Management and Planning Organization. [In Persian].
- Sermak, A. B., (2007), "Theoretical deliberations on frontier location of cities", ***Bulletin of Geography (Socio- Economic Sires)***, 7: 73-869.
- Stroper, M., Scott, A. J., (1995), "The wealth of regions: Market forces and policy imperatives in local and global context", ***futures***, 27 (5): 505-526.
- Tanerg, E., (1986), "***Bölge Planlama***", Istanbul, Yıldız üniversitesi. [In Turkish].
- Todaro, M., (1373), "***Economic development in the third world***", translated by Gholam Ali Farjadi,Tehran: Higher institute for research in planning and development. [In Persian].
- WFP/FAO., (2011), "Joint cross-border market and trade monitoring project : Dobley: Cross-border Market Profile Report, 2feb, Fews Net.
- Yang, Y. C., (2009), "A comparative analysis of free trade zone policies in Taiwan and Korea based on a port hinterland perspective", ***Shipping and Logistics***, 25 (2): 273-303.
- Ziari, K., (2004), "***Schools, theories, planning models and regional planning***",Yazd: Yazad University Press. [In Persian].
- Ziari, K., (2008), "***New cities planning***", samat pub: Tehran. [In Persian].